

Ennek a régi főtitkári jelentésnek minden sorát ismételhetjük ma is.

Őszinte hálával gondol a Dugonics-Társaság a város hatóságára is, mert a hivatalos férfiak részéről félévszázadon át jóindulatot tapasztaltunk. A városháza közgyűlési termének felolvasó-üléseink számára 50 éven át való átengedése, a Dugonics-Társaságnak költségvetésileg biztosított támogatása, mind olyan megnyilatkozások, melyek úgy erkölcsi, mind anyagi tekintetben mindenkor elismerték, hogy ez volt Szeged első irodalmi társasága s a kultúra szolgálatának első hordozója.

Eddig szólott a múlt! De vajjon mit fog szólni a jövőendő? Visznek-e tovább azok az ösvények, amelyeken eddig jártunk és amelyekken eddig elértük kitűzött célunkat? Ebben a pillanatban ezekre a kérdésekre keresvén a választ, a hasonlóan komor 1921-ik évi, első trianoni esztendő főtitkári jelentése jut eszünkbe. „A mai bizonytalanságban nehéz választ adni a felvetett kérdésre — mondta Móra Ferenc, — sok értékünk trianonkori pusztulását csak egy érte túl, a kultúránk, amelynek nagyon szerény, de hűséges és tisztaszívű jobbágyságait foglalja össze a Dugonics-Társaság. — Ezek az idők olyanok, hogy egyre jobban az irgalom kenyerére szorul a mi eddig legnagyobb értékünk, a kultúránk. Némely jelék arra figyelmeztetnek, hogy ha kultúránkat sok megpróbáltatás fogja is érni, mégis abban bizakodhatunk, hogy azokat a lelkeket is meg fogja hódítani, amelyek eddig hatalmi körén kívül estek. Nekünk jobbágyi kötelességünk annál hívebben kitartani szolgálatában, minél nehezebb lesz az.“

S valljuk Tömörkény István 20 évvel ezelőtt elmondott főtitkári jelentésével: „A kitartást jó vándorbot gyanánt kell fogadnunk, a cél felé csak így haladhatunk s ezen igyekezetünkkel lehetünk hív szolgálói a Hazának.“

FIRBÁS OSZKÁR

Tömörkény szobra előtt^{*)}

NEM EGYSZER hal meg az ember! Nem akkor, amikor a szív beszünteti működését, a gondolkozás szigorú oméga-vonala megkövül a két szemöldök közt. Amikor az elköltözöttet elefejtik: ez az igazi halál.

De elefejthetünk-e valakit, aki szakadatlan érintkezést tart fenn velünk? Folyvást a legbizalmasabb közléseket teszi nekünk? Tájakat, embereket, dolgokat a saját szemének ezer sugártörésű prizmáján vetít elénk? Derűjével teszi őket napsütötten ragyogóvá, vagy ránksteledő borujával mélyé és sötétté?

Az ilyen kivételes képességű lényeknek nincs koruk és nem halnak meg; még akkor sem, ha a sírásó már letúzta fejük fölött a keresztet, „melynek összehajló két felső léce, mint két imádságra

* Ünnepi beszéd a szegedi Dugonics-Társaság Tömörkény István-szobor-felavatására. 1943 május 23.-án.

összehajtott kéz". Az ilyen kiváltságos ember halhatatlan: csak testi képében elrejtőzött — és még így sem örökre. Előbb-utóbb megmozdul a hála; elindítja a cselekvést, mely nélkül lakatlan szó a „szeretet“ — és megküzdve számtalan akadállyal, kőbe, ércbe költöztetve idézését: újból előjeleníti azt, aki eltűnt a szemünk elől.

A cselekvő szeretetnek egy ilyen nemes-kegyeletes aktusára gyűjtött minket ma ide a Dugonics-Társaság, mélyen tisztelt ünneplő közönség.

Leplekbe burkoltan, már itt áll előttünk a mi elrejtőzöttünk, akinek látását, testi formájában, egy negyedszázadon át nélkülöztük. Itt áll — az élet másfélszeres nagyságában — a legtisztább fehérmárvány Tömörkény István.

Nem szükség felelevenítenünk életrajzi adatait. Magánéletéről is kevés a mondanivaló. Szabályozott folyású volt az, mint ez a folyó itt, a „vizecske“, ahogy a Tiszát mindig becézte. Egyik partja a polgári élet, a hivatali munka, másik pedig az eszmék és betűk világa: az újságírás és a szó legigényesebb értelmében vett költészet.

Tömörkényt nem vezette alkotásaiban semmiféle tervszerűség. Nem volt irodalmi, még kevésbé irodalompolitikai programja, amit erőnek erejével meg akart volna valósítani. A legkevésbé tudatos művészek egyike ő, aki valaha élt. Talán be sem merte vezetni a kérdőívek foglalkozási rovatába azt a borzongatóan nagy szót, hogy „író“.

Határozott célkitűzés egyedül *publicisztikai* cikkeiben jelentkezik — és ezt a működést sem mellőzhettük ma hallgatással; mert hiszen a vérbeli írónak minden megnyilatkozása az irodalomé! Nemzeti vagyon, még ha tárgyának időszerűsége mulandó is, mint a napisajtótermék, melynek ólombetűit holnap szétdobálja, összetöri és újbólönti a fűgemarkú fickó, a szedő: maga a folyvást megújuló élet.

Tömörkény a szegedi újságírás hőskorának volt tollforgatója. Szilárdan nemzeti szellemű és mindhalálg hívó Kossuth-elvű negyvennyolcas. Tudta, hogy függetlenségünk elvéből felmérhetetlen veszedelem nélkül nem engedhet ez a nemzet. És szabadságszeretete úgy csattog, mennydörög, szinte mintha Petőfi elnémult ajka volna hozzánk ismét vezércikkeiből.

Tömörkény, a közíró, pontosan értékelte a hetedik nagyhatalmat, a sajtót. Át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy a magyar lapvállalatok célja: nem pusztán megélni, hanem közvéleményt nevelni.

Kérdés, hogy hol hámlik ki a hirlapíróból a *szépiró*? Hol kezd ez a mi elrejtőzöttünk kimondottan irodalmat írni?

Menj vissza a Tisza folyásán az eredetéig és keresd. Nincs! Nem találsz. De emeld meg a rögöt; tapintsd ki a fű gyökerét; gördítsd félre a kavicsot! Ott csillog; mindenütt jelen van. Csak a felszínes szemléletnek még rajtaérhetetlenül.

Ilyen bujkáló patak a kezdet Tömörkénynél is. Mikorra tetten kapjuk, már a legnagyobb európai népies írókkal egysorban emlegetik. Amilyen kevésbé érdekelte világéletében a külföld, az a gya-

núm, hogy nem is igen hallott felőlük. Önmagából merített és önmagából lett önmagává: azzá az összetéveszthetetlen fogalommá, akinek, most is, elegendő volt csupán a *vezetéknevét* ennek az elburkolt szobornak talpára vésní: „Tömörkény“.

Itt állunk a Kultúrpalota szomszédjában. Nemcsak polgári erényekkel betöltött hivatala volt ünnepeltünknek; annál hitem szerint sokkalta több. Előkelő hallgatagságával, ezernyi ezer könyvével: belső szemlélődéseinek refugiuma. Itt, ahol most megálmodott alakjaiból emlékkiállítás rendezett a megbecsülés, higgadtak le költőnk gondolatai, öltöztek irodalmi köntösbe élményei: itt forrt ki, csendben, észrevétlenül, tehetségének pompás alföldi homokibora.

Ezzel a nemesvonalú épülettel, a Kultúrpalotával, érkezünk el Tömörkényhez, a már valóban kiérett nagy *íróhoz*, aki természet-szerűleg elválaszthatatlan Tömörkénytől, a jellem adottságaival körülhatárolt *embertől*.

Az író műve általában mindig a saját erkölcsi, nemzeti, társadalmi és természetszemléletének kivetítődése.

De mit közöl velünk művein keresztül különlegesen Tömörkény, az *író*? és kicsoda jellem szerint az az *ember*, aki még lepelbe burkoltan áll itt előttünk?

Az átértékelésnek negyedszázados, bőséges lehetőségei után röviden ezt összegezni az én megtisztelő feladatomban, mielőtt az elrejtett Tömörkény alakját újból előbontanánk.

ELŐSZÖR IS egy igaz *magyar* alakmása jelenik meg előttünk.

Hosszabban időznünk sem igen illik annál a körülménynél, hogy ez a nagy magyar: leszármazása szerint egy érdemes osztrák emberpár gyermeke volt. Hiszen a születés vérségi, nyelvi, vagy egyéb vonatkozások szerint nem saját elhatározásunktól függ és így nem érdemünk, sem bűnünk. *Aszerint vagyunk magyarok, ahogy magunkat minden körülmények közt annak érezzük és valljuk.*

Tömörkénynek, az ásatásokat végző kultúrpalotai igazgatónak, az embernek, egyetlen nagy vágya volt. Attila sírját szerette volna megtalálni... Tömörkény, az *író* pedig, többi közt így szól a Holtakat Látó című elbeszélésében egy tanyai Árpád szoborról:

„segedelmet kérni megyünk hozzá s nemzetünk legnagyobb embere, bizony ezer év múlva sem tagadja meg a magyartól.“

Tisztelt ünneplő.közönség, — észrevettek önök valamit? Tömörkény nem úgy írja, hogy mennek Árpád szobrához — *a magyarok*, hanem: megyünk hozzá. Tehát ő is! És: „jó urunk“... Tehát az övé is! Így írja. Mert még csak meg sem legyinti szárnyával az a gondolat, hogy ő talán nem volna Árpád népe; hogy ne ezeréves törzsi szálakkal lenne beleszövődve az árpádi közösségbe. „Jó urunk.“ Így írja. Mert bár nem vér szerint, de titokzatos megbízatással magyarrá küldetetten, a lelke legmélyéig magyar.

Mínt hogy azonban ennyire magyar — tolla minduntalan Ajtony és hasonló nevekre botlik — önként felmerül a kérdés, hogy nem

állt-e költőnk talán szögesen szembefordulva más nemzetiségű polgártársaival?

Követeld elő és forgasd a könyveit megrövidített új generáció, aki nem ismerte őt élőnek! Nézd, hogy milyen emberséges tudomásulvétellel ír törökről, bolgárról, szerbről, bosnyákról, bunyevác-ról! A jót — ha van — a szurtos hegyi mócról is megjegyzi és megszánja az esetlenkedő tótot.

Nem hizeleg félrevezetőleg a nemzeti hiúságnak. Humanizmusa elismeri minden másféle ember istenadta természeti jogait és magával egyenrangúnak ítél bármely becsületos polgárt. De: *csakis a bonthatatlan nemzet fogalmán belül!* Sohasem tévedve a nemzetköziség — a jászioszkárok, vagy mások — hazátosztogató, végletes utaira.

Mai életünk dialektikája szerint szentistváni tehát Tömörkény nemzeti magatartása: bár kétlem, hogy az ő tartózkodó szemérmességével valami gyakran használta volna ezt az ünnepnapi szót.

Egy igaz magyar és egy emberséges ember alakmása áll előttünk. De néhány színfolt még mindig szükséges lelki képének megfestéséhez.

Komoly, békés, bölcs mosolya, mely valamennyi írásán végigvonul.

Vajjon miből fakad ez a kiegyensúlyozott derű?

Krisztusi szellemű, szegényeken, gyöngébbeken irgalmazó *kereszténységéből*, mely olyan önként értetődőleg van meg benne, mint tűzben a hó, vagy lángban a fény.

Tömörkény szelíd szive nem ismer gyűlöletet. Nem bárkivel szemben, hanem egyedül önmagáért keresztény. Tizenhárom ránkmaradt kötetének egyetlen mondatában sem lelünk felekezetieskedést, vagy türelmetlenkedést. A tiszta sorokat a Hegyi Beszéd szellemének fuvalata lengi át.

Meglepetés minden újból fellapozott Tömörkény könyv. Elbámulunk azon, ami egyébként csak az igazán nagyok sajátossága — hogy negyedszázad távlatából is, mennyire mai, egy-egy lépéssel szinte előttünkjáró ez a mi burkolt fehérmárvány emberünk!

Az esztétika varázsvesszejével: *falukutató* — az első — már akkor, amikor a magyar paraszt életkörülményeinek és lelki tájainak felbuvárlása még ugyancsak nem társadalmi program és nem irodalmi irányzat, hanem mindezeknek éppen az ellenkezője.

Akadtak, a pesti szerkesztőségi asztalok mellett, akik meghökkenetek, hogy el lehet-e hinni az alföldi parasztot olyannak; amilyenek Tömörkény mutatja?

Mi, szegediek, csak mosolyogtunk az ilyen tépelődőkön. Nekünk jó ismerősünk volt Vera ángyó. Szomszédunk Halbőr-Förgeteg; és naponta szót érthettünk Barácius Mihállal. Mi kezdettől fogva tudtuk, hogy alakjuk, tempós mozgásuk, nyelvezetük, közvetlenül az életből ellesett és igaz. Ha símára fent könyvmagyarsággal szólaltatná meg Tömörkény az ő tanyai figuráit, akkor esnék önkényeskedésbe. Akkor közelfért volna hozzá talán még az a feltevés is.

hogy irodalmi matyóhímzéseket gyárt; export-parasztokat farag és a fordítások várható hasznára tekintget.

Nem. Tömörkény végtelen műgonddal keresi az *azonosságot* és lefordíthatatlan akar maradni. Jellegetesen csak-magyar és csak-szegedi magyar író. Hagyatéka valóságos néprajzi forrásmű. Ahogy ő, úgy egyetlen írónk sem ismerte, szerette és örökitette meg az alföld népét, a sokdolgú és kevésszavú szegedkörnyéki parasztot.

Újszerű ez a mi negyedszázad távlatából hazaidézett költőnk. Szociális gondolkozása kitapintható minden sorából, ha nem is hirtet bennük mozgalmat. Az ilyen irodalmi határsértésektől megóvja istenadta művészi érzéke. Engedi, hogy történetei tanyavilágunk kis szűkölködőiről, hassanak tiszta írói eszközökkel önmagukért. Az intézményes intézkedések kikövetelése már nem az ő, a szépíró dolga.

Munkások... Sztrájktyán... Szombat este... Hány példát mondhatnánk arról, hogyan látja és értékeli a dolgozó ember munkáját és hogy fájlalja nyomorúságait!

A modern Tömörkény a munkásé is, de az iránta érzett szeretet éppúgy nem csap át soha osztályelőny-hirdetésbe, mint a nemzetiségek megbecsülése nemzetköziségbe. Megmarad művésznek, aki ösztönösen érzi feladatainak és írói lehetőségeinek határait.

Szólnunk kellene még bővebben Tömörkény természetjelenítő képességéről, mely szinte hasonlíthatatlan. Mély humoráról, mely egyetlen gondolatát sem hagyja bearanyozatlanul. Szólnunk kellene még írásainak pátoszmentes, nemes egyszerűségéről; férfias szemérméről; tökéletes tisztaságáról, mely szinte teljességgel mellőzni merészeli az irodalmi kelendőség szemfüles kis ügynökét, Ámor istenkét. Szólnunk kellene még emberi és művészi kiválóságainak egy egész soráról, ha méltatásunk szűk keretei ezt megengednék.

Így már csak egyféle vonatkozásban emlékezünk meg a rejtőző emberről, akinek alakmását rövidesen megpillantjuk. Rámutatunk *Tömörkény romantikus viszonyára Szegedhez.*

Tisztelt ünneplő közönség!

Nem nehéz ragaszkodnunk *szülővárosunkhoz*, melyhez egy se rég emlék és családi hagyomány köt. De város legyen az a javából, mely e megvesztegető kellékek nélkül is vonz és örökre foglyulejt.

Tömörkény — tudjuk — Cegléden született. Az egész életén át egyszer sem kereste fel szülővárosát, míg Szegedre még a család új fészkeből, Makóról is visszatér.

A vonzásnak ilyen foka: bizonyítványa egyszersmind magának a városnak is. Ilyen vonzásra csak szeretetreméltó népű, nemes urbanitású város képes. Szeged ilyen város. Szeged jövevénylekket rabulejtő, megtartó város. Örzi napjainkban is egy nagy szellemünket, a világhírű, Nobeldíjas Szent-Györgyi Albertet és bizonytalán még vele sem zárul a gazdag névsor.

Szeged azonban nemcsak vendégmarasztaló, de értékelni tudó város is. Ennek a megbecsülő kulturális magatartásnak letéteményese és továbbkialakítója a *Dugonics-Társaság*. Tőle indult és rajta keresztül valósult meg az a gondolat is, hogy az alföldi tájak nagy költőjének, a Társaság egykori, ragyogónevű főtítkáranak, Szeged mindhalálg hű polgárának rejtőző alakját újból megjelenítse a szemünk előtt.

Megnevezetlenek kívánnak maradni a Tömörkény szoborért legtöbbet fáradozók és áldozók. De a művész levegője a nagy nyilvánosság és helytelen lenne ezt a levegőt a szobor alkotójától, a jelenlevő Tápai Antaltól megvonnunk. A körülmények szerencsés találkozásának mondható, hogy az alkotóművész maga is azoknak a szegedkörnyéki kétkézi embereknek sorából került ki, akikkel Tömörkény annyi szeretettel bebelődött.

Köszönjük neki az anyag ellenállását leküzdő, lelkes fáradozását és Isten áldását kívánjuk további munkásságára, melynek ez a szobormű egyik előkelő állomása, de nem határköve.

Megindultam üdvözölni a mai napon a mi elrejtett költőnk jelenlevő családját: özvegyét — a nagyasszonyt — és két, gyermekét is. Felújítjuk velük gyengéd szövetségünket. Ők voltak az a derűs kör, melyben Tömörkény kibontogatta színpompás mezei virágait, hogy egy egész nemzet köthessen belőlük csokrot, asztalára.

Mélyen tisztelt ünneplő közönség!

Szabadjon végezetül még valamit megjegyeznem; hogy a mai ember életéből három kellék hiányzik főként:

az öröm, a szeretet és az állandóság.

Tömörkény István mai emlékünnepe e mindháromféle nélkülözésünket eltávozattatta.

Nincs méltányos lélek, mely ne örülne a méltót ért megbecsülésen. A szeretetet szeretet viszonozza.

És ez a lepellel borított alakmás itt: maga a márványba költözött. Biztató jelképe, minden igaz értékünk maradandóságának.

Felkérem Tápai Antal szobrászművész urat, mint legilletékesebbet, hogy mutassa meg nekünk a magyar próza Petőfitjének régen nélkülözött alakját. *Vonja el a leplet Tömörkény István szobráról!*

ELŐTTÜNK A KÖLTŐ, előttünk az ember.

Tünődő tartásában, merengő nézésével, álljon itt vártát ezentúl. Őrizze Szeged kultúrájának nemes épületét, melyben annyi munkás évet töltött! Őrizze a Tiszát. Beszélje le a kettőjük meghitt nyelvén minden rendetlenkedésről; a hajózat, a vizenjárók, a célszerű szegény emberek minden ártalmáról. Vesse hátát ennek a városnak! Szóljon érdekében szélvésszel, világviharokkal! Legyen közbenjárója egész népünknek, mely egy rövid emberöltőn belül, már másodszer vérzik „az ország használatában“

Felkérem Szeged város helyettes polgármesterét, mint arra illetékeset, hogy méltóztassék a Dugonics-Társaságtól Tömörkény István szobrát átvenni és késő korokig, épségben-megtartatásáról gondoskodni.

Tisztelegjünk Szeged halhatatlanja előtt!

GULÁCSY IRÉN